

T. XXIII (2020) Z. 4 (60)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2020.135102

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

A review of press publications
of the Polish Eastern
Borderlands community
in the West (1942–2016)

Przegląd czasopiśmien-
nictwa emigracyjnych
środków kresowych
(1942– 2016)

Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości
w Ostrowcu Świętokrzyskim
ul. Akademicka 12
PL 27-400 Ostrowiec Świętokrzyski
e-mail: gotowiecki@wp.pl
<https://orcid.org/0000-0002-0154-7935>

Paweł
GOTOWIECKI

KEY WORDS:

polish press in the West in the 20th century,
Polish emigration during and after World War II,
Polish Eastern Borderlands, the Eastern Borderlands
community

SŁOWA KLUCZOWE:

emigracja polska, prasa emigracyjna, Kresy Wschodnie,
środowiska kresowe

ABSTRACT

This article attempts to examine and define the functions and character of the periodicals and other press publications of Polish Eastern Borderlands community functioning in the structures of the Polish war refugees and post-war political emigration in the West. The author presents the origins and the various phases of its history, including the phase of its inexorable decline. In a series of concise individual profiles the article covers all printed materials that can be classified as the press publications of the Polish Eastern Borderlands community.

ABSTRAKT

Przedmiotem artykułu jest próba zdefiniowania, określenia funkcji oraz charakterystyka czasopiśmiennictwa środowisk kresowych działających w strukturach wojennego uchodźstwa oraz powojennej emigracji politycznej na Zachodzie. Autor przedstawia genezę, poszczególne fazy rozwoju oraz okres schyłkowy tego czasopiśmiennictwa, przybliżając w syntetyczny sposób wszystkie tytuły prasowe, które mogą być zaliczone do kategorii czasopism kresowych.

Streszczenie

Geneza czasopiśmiennictwa kresowego wiąże się z powstaniem organizacji kresowych w strukturach wojennego uchodźstwa i powojennej emigracji politycznej na Zachodzie. Pierwszym chronologicznie czasopismem kresowym był wydawany od 1942 r. „Biuletyn Związku Ziem Północno-Wschodnich” — periodyk powstałego w tym samym czasie Związku Ziem Północno-Wschodnich. W okresie wojny zaczęły się ukazywać także „Listy Wołyńskie” i „Głos Wołynia”, związane z powstałym w 1943 r. Związkiem Ziem Południowo-Wschodnich. Od 1945 r. obie organizacje wydawały wspólny „Biuletyn Związków Ziem Wschodnich”.

Po zakończeniu wojny środowiska kresowe w Wielkiej Brytanii doprowadziły w 1946 r. do wydawania tygodnika „Lwów i Wilno” pod redakcją Stanisława Mackiewicza. Polityczne zaangażowanie redaktora naczelnego w emigracyjne spory było pośrednią przyczyną fiaska tej inicjatywy wydawniczej w 1950 r. W 1949 r. przestał się natomiast ukazywać „Biuletyn Związków Ziem Wschodnich”, zastąpiony przez nieregularnik pod nazwą „Komunikat Związku Ziem Północno-Wschodnich”.

W kolejnej dekadzie powstały dwie następne organizacje kresowe z siedzibą w Londynie — Związek Ziem Wschodnich (1955 r.) i Koło Lwowian (1960 r.). Wydawały one własne periodyki, które ewoluowały od organizacyjnych biuletynów ku czasopismom społeczno-kulturalnym. Były to: „Biuletyn Związku Ziem Wschodnich” (wydawany od 1957 r., w l. 1970–1998 jako „Kwartalnik Kresowy”) oraz „Biuletyn Koła Lwowian” (wydawany od 1961 r., w latach 1988–2016 jako „Lwów i Kresy”).

Rozwój pozabrytyjskich struktur organizacji kresowych zaowocował powstaniem nowych, przeważnie nietrwałych inicjatyw wydawniczych w Skandynawii, Ameryce Północnej i Australii. Wśród nich największe znaczenie miały czasopisma: „Kresowiak” w RFN (1960–po 1987), „Głos Lwowa” w Szwecji (1962–1970) i „Kresowiak w Brytyjskiej Kolumbii” (1964–po 1969).

W latach 80. XX w. rozpoczął się zmierzch kresowego czasopiśmiennictwa, charakteryzujący się zamykaniem kolejnych tytułów oraz zmniejszeniem częstotliwości wydawniczej. Zmienił się także charakter czasopiśmiennictwa, a wśród tematów politycznych zaczęła dominować krytyka ukraińskiego nacjonalizmu oraz polityki wschodniej III RP. Przykładem czasopisma kontestującego politykę wschodnią niepodległej Polski był „Merkuriusz Ziem Wschodnich”, wydawany w Australii (1991–1996).

Po 2000 r. przestały się ukazywać ostatnie czasopisma kresowe — „Biuletyn Koła Samborzan” (2004), „Głos Emigracji i Kwartalnik Kresowy” (2005), „Biuletyn Braci Osadniczej” (2013). Być może wciąż ukazuje się periodyk „Lwów i Kresy”, przy czym ostatni numer został opublikowany w 2016 r.

Czasopisma kresowe pełniły w życiu zbiorowym emigracyjnych środowisk kresowych kilka funkcji, w tym informacyjną i koordynacyjną. Do pewnego stopnia wpisują się one w dorobek intelektualny polskiej emigracji niepodległościowej na Zachodzie, stanowiąc źródło wiedzy o życiu społeczno-kulturalnym oraz koncepcjach ideowo-politycznych Kresowian na Zachodzie, a także istotne kompendium informacji na temat Ziem Wschodnich.

Geneza czasopiśmiennictwa kresowego

Procesy migracyjne w okresie II wojny światowej oraz polityczne rozstrzygnięcia, pozostawiające Ziemie Wschodnie II RP w granicach ZSRR spowodowały, że znaczny odsetek wojennego uchodźstwa, a następnie powojennej emigracji niepodległościowej na Zachodzie stanowili ludzie pochodzący z terenów zabużańskich. Część z nich, organizując się na niwie politycznej, społecznej czy kulturalnej, tworzyła środowiska, które można umownie określić mianem kresowych. Środowiska te odgrywały dosyć istotną rolę w strukturach wychodźstwa — współtworząc panoramę życia zbiorowego emigracji. Istotną formą aktywności emigracyjnych kresowian już od pierwszych lat pobytu na emigracji była działalność wydawnicza, obejmująca publikowanie zarówno książek, jak i czasopism oraz wydawnictw periodycznych¹.

Choć czasopiśmiennictwo emigracyjne od lat pozostaje istotnym obszarem badań historyków i prasoznawców, a kilka ważnych tytułów doczekało się już swoich opracowań, mnogość emigracyjnych inicjatyw wydawniczych powoduje, że wiele z nich wciąż nie zostało należycie zbadanych². Do tego grona zaliczyć należy szeroko rozumiane czasopiśmiennictwo kresowe³. Niniejszy artykuł, ze względu na

¹ Na potrzeby niniejszego artykułu przyjmuję, że emigracyjnymi czasopismami kresowymi były wydawnictwa ciągłe, w których dominowała tematyka związana z Kresami Wschodnimi (włączając w to pojęcie zarówno Ziemie Wschodnie II RP, jak i ziemie przedrozbiorowej Rzeczypospolitej) i których wydawcami były emigracyjne środowiska kresowe (tj. organizacje skupiające osoby związane z Ziemią Wschodnią i dążące do utrzymania państwowej, politycznej i kulturowej więzi niepodległej Polski z tymi obszarami).

² Najbardziej aktualny przegląd stanu badań nad czasopiśmiennictwem emigracyjnym został opracowany przez Rafała Habielskiego, zob. R. Habielski, *Stan badań nad prasą i rozgłośniami emigracyjnymi. Postulaty badawcze*, [w:] *Emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2016.

³ Wśród nielicznych opracowań poruszających problematykę czasopiśmiennictwa kresowego można wymienić: P. Gotowiecki, *O Polskę z Wilnem i Lwowem. Związek Ziem Północno-Wschodnich (1942–1955)*, Warszawa 2012 (informacja na temat tygodnika „Lwów i Wilno” oraz różnych wydawnictw periodycznych); J. Jaruzelski, *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966. Wilno – Londyn – Warszawa*, Warszawa 1994 (informacja na temat tygodnika „Lwów i Wilno”); P. Wójtowicz, *Biuletyn Związków Ziem Wschodnich RP*, [w:] *Z dziejów polskiej prasy na Obczyźnie (od września 1939 roku do współczesności)*, pod red. M. Szczerbińskiego, Gorzów Wielkopolski 2002. Warto także wspomnieć o wyborze artykułów S. Cata-Mackiewicza z tygodnika „Lwów i Wilno”, jaki ukazał się

ograniczoną objętość i przeglądowy charakter, nie stanowi kompleksowego opracowania tej tematyki, lecz ma charakter ogólnego zestawienia i charakterystyki emigracyjnych periodyków, mogącego służyć pomocą w badaniach zarówno nad dziejami środowisk kresowych na emigracji, jak i problematyką emigracyjnego czasopiśmiennictwa.

Geneza, powstanie i rozwój czasopiśmiennictwa kresowego były ściśle związane z rozwojem organizacji kresowych poza krajem. 31 X 1942 r., podczas Zjazdu Wilnian w szkockim Edynburgu, powołano pierwszą tego typu organizację — Związek Ziem Północno-Wschodnich RP (dalej: ZZPłnW). Związek, który wśród swoich celów wymieniał „utrzymanie łączności pomiędzy obywatelami RP pochodzącymi z ziem [północno-wschodnich]”, a także „utrzymanie społeczeństwa na odpowiednim poziomie politycznego myślenia”, bardzo duże znaczenie przywiązywał do działalności propagandowo-informacyjnej. Potrzeba dotarcia do jak największej liczby rodaków rozsianych po świecie spowodowała, że równoległe z powstaniem organizacji narodził się jej periodyk — **„Biuletyn Związku Ziem Północno-Wschodnich”**, którego pierwszy numer datowany jest na 31 X 1942 roku. Biuletyn, odbijany na powielaczu, ukazywał się nieregularnie, w 1–2-miesięcznych odstępach — do grudnia 1944 r. wydano trzynaście numerów. Przyczyną wydawniczej nieregularności były przeszkody natury organizacyjnej i technicznej, w tym wojenna reglamentacja papieru. Nakład biuletynu wahał się od 400 do 4000 egzemplarzy, co jak na wojenne realia było liczbą niemałą⁴. Ponadto egzemplarze czasopisma, które trafiały do skupisk polskich uchodźców poza Wielką Brytanią, były ponownie kopiowane w trudnej do oszacowania skali.

Powstanie w październiku 1943 r. kolejnej organizacji kresowej — Związku Ziem Południowo-Wschodnich RP (dalej: ZZPłdW) — pociągnęło za sobą stworzenie „bratniego” periodyku. Początkowo taką rolę spełniały **„Listy Wołyńskie”**, wydawane w latach 1942–1943 w Edynburgu na prawach rękopisu przez byłego wojewodę wołyńskiego Aleksandra Hauke-Nowaka. Pisemko to, ukazujące się jako miesięcznik, dosyć obszernie informowało m.in. o działaniach przygotowawczych przez zjazdem założycielskim ZZPłdW⁵. Kontynuacją „Listów z Wołynia” był nieregularnik **„Głos Wołynia”**, wydawany w 1943 r. w Edynburgu⁶.

Zbliżone cele działania, bliska współpraca kresowych organizacji, a także trudności organizacyjne (np. problem z kolportażem) spowodowały, że od 1945 r.

nakładem wydawnictwa Universitas, zob. S. Cat-Mackiewicz, *Chciałbym przekrzywić kurtynę żelazną. „Lwów i Wilno” 1946–1950*, oprac. J. Sadkiewicz, Kraków 2016.

⁴ Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), Kolekcja Związku Ziem Północno-Wschodnich RP, sygn. 486. Protokół Walnego Zebrania Związku Ziem Północno-Wschodnich RP w Edynburgu, 12 XII 1943.

⁵ Zob. np., „Listy Wołyńskie” 1943, nr 2, s. 1; „Listy Wołyńskie” 1943, nr 4, s. 1.

⁶ Informacja na podstawie: *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, oprac. J. Kowalik, t. 1 (A–J), Lublin 1976, s. 210.

wydawano jeden wspólny „**Biuletyn Związków Ziem Wschodnich**” (który zachował numerację „Biuletynu Związku Ziem Północno-Wschodnich”). Połączone czasopismo ukazywało się początkowo jako dwutygodnik, zaś od nr. 51 z 15 X 1946 r. jako miesięcznik.

Kolejnymi redaktorami biuletynu byli: (?) Piotrowicz, Stanisław Mackiewicz, Tadeusz Lubaczewski oraz Michał Kryspin-Pawlikowski (zaś nadzór nad treścią periodyku sprawowała kierowana przez prof. Adama Żółtowskiego połączona Komisja Prasowa związków). Zadania redakcyjne były chyba jednak niewspółmierne do talentu redaktorów naczelnych, gdyż biuletyn w dużej mierze składał się z wewnątrzorganizacyjnych komunikatów, sprawozdań, a także licznych apeli i rezolucji. Mniej więcej od 1947 r. na łamy periodyku w większym stopniu trafiały informacje o wydarzeniach kulturalnych i życiu codziennym kresowian na wychodźstwie. Ponadto czasopismo starało się informować swych czytelników o działalności licznych ogniw związków „wschodnich” rozsianych po całym Bliskim Wschodzie, Europie, Afryce i Ameryce Północnej. Wśród najczęściej poruszanych w biuletynie tematów można wymienić: terror sowiecki na Ziemiach Wschodnich, działalność Rządu RP na uchodźstwie, politykę międzynarodową, kwestię Polskich Sił Zbrojnych i demobilizacji, położenie dipisów. Felietony o charakterze publicystycznym, najczęściej autorstwa Stanisława Cata-Mackiewicza, z reguły dotyczyły międzynarodowego położenia Polski i Ziem Wschodnich.

Choć biuletyn docierał drogą pocztową do najodleglejszych zakątków świata, problemem było nieregularne uiszczanie płatności przez abonentów. Było to powodem stałych napomknień w prasie związkowej, które jednak — jak można przypuszczać — odnosiły mały skutek. Mimo to wpływy z kolportażu biuletynu stanowiły około 20% budżetu kresowych organizacji — między innymi dzięki zakupowi kilku numerów periodyku przez emigracyjne Ministerstwo Informacji i Dokumentacji⁷.

Biuletyn był wydawany do połowy 1949 r. (ostatnim numerem był nr 80 z 4 V 1949 r.) Choć nigdzie nie zostało to wyartykułowane, zapewne główną przyczyną zaprzestania wydawania periodyku był rosnący rozdźwięk polityczny pomiędzy zdominowanym przez sanację i zwolenników prezydenta Augusta Zaleskiego ZZPłnW a proendeckim ZZPłdW.

Niewykluczone, że licznie powstające w latach 1943–1945 pozabrytyjskie ogniwia związków „wschodnich” wydawały swoje własne biuletyny. Wiadomo np., że w okresie od 10 III do 20 V 1946 r. w Paryżu wydano sześć numerów „**Biuletynu Związku Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej. Oddział na Francję**”.

⁷ „Biuletyn Związków Ziem Wschodnich” 1945, nr 27, s. 7.

„Lwów i Wilno” — tygodnik środowisk kresowych

Ograniczone możliwości dystrybucji „Biuletynu Związków Ziemi Wschodnich”, a także trudności w dostępie do łamów prasy ogólnomigracyjnej spowodowały, że w 1946 r. kresowianie podjęli decyzję o wydawaniu własnego czasopisma społeczno-politycznego. Wydawcą tygodnika „Lwów i Wilno” został Józef Godlewski (w marcu 1949 r. zastąpiony przez Stefana Tyszkiewicza), natomiast redakcję czasopisma powierzono Stanisławowi Mackiewiczowi⁸.

Pomimo że przez osobę Godlewskiego „Lwów i Wilno” był ściśle związany z organizacjami kresowymi (a precyzyjnie rzecz ujmując ze ZZPłW, który przejął na siebie *gros* zobowiązań finansowych), tygodnik formalnie pozostawał niezależnym tytułem prasowym. Rada Naczelna ZZPłW przyjęła nawet uchwałę, mówiącą, że „czasopismo ‘Lwów i Wilno’ nie jest organem Związku, zaś artykuły zamieszczane w periodyku są odzwierciedleniem indywidualnych zapatrywań autorów”⁹. Należy przypuszczać, że takie tłumaczenie spowodowane było niechęcią do brania odpowiedzialności za autonomiczną linię redakcyjną Mackiewicza, w tym zwłaszcza za jego zaangażowaną publicystykę polityczną.

Pierwszy numer „Lwowa i Wilna” ukazał się 10 XI 1946 r. w Londynie. Objętość tygodnika wynosiła zaledwie dwie strony formatu A2, co w dużej mierze przesądziło, że „Lwów i Wilno” było czasopismem jednego autora — swego redaktora naczelnego. Cena tygodnika wynosiła 1 szyling, co — zważywszy na niewielką objętość pisma — było sumą dość dużą jak na standardy emigracyjne.

Choć Mackiewicz w dużej mierze zdominował czasopismo, udało mu się zgromadzić wokół tygodnika wielu poczytnych autorów. Do nich zaliczał się jego brat Józef Mackiewicz, który zamieszczał w „Lwowie i Wilnie” eseje, reportaże i opowiadania osadzone w przedwojennych i wojennych realiach Wileńszczyzny. Wśród innych felietonistów czasopisma wymienić można: Władysława Günthera-Schwarzburga, Wacława Alfreda Zbyszewskiego (piszącego pod pseudonimem Krzysztof Nienaski lub WAZ), Władysława Gizberta-Studnickiego, Tadeusza Katelbacha, Jana Niedziałkowskiego, Stefana Badeniego, Zygmunta Nowakowskiego, Barbarę Toporską-Mackiewicz, Tadeusza Piszczkowskiego, Zygmunta Jundziła,

⁸ Warto wspomnieć, że Stanisław Mackiewicz w początkach swego pobytu na emigracji redagował wznowione „Słowo”, kontynuujące tradycje przedwojennego organu wileńskich konserwatystów. Paryskie „Słowo” (łącznie między majem a czerwcem 1940 r. ukazało się 21 numerów) było czasopismem przede wszystkim koncentrującym się na rozliczeniach z ekipą przedwrześniową, nie mieszcząc się — w odróżnieniu od „Lwowa i Wilna” — w kategoriach prasy kresowej. Szerzej na temat „Słowa” zob. M. Wojtacki, „Słowo” Stanisława Cata-Mackiewicza. *Dziennik konserwatystów wileńskich w latach 1922–1939*, Toruń 2009.

⁹ *Komunikat*, „Lwów i Wilno” 1947, nr 13, s. 1.

Wiktora Trościankę, poetów: Zofię Bohdanowiczową i Mariana Hemara, prozaików: Michała Kryspina Pawlikowskiego i Sergiusza Piaseckiego. Ten ostatni, publikujący w odcinkach antykomunistyczne „Zapiski oficera Armii Czerwonej”, zrezygnował nawet z honorarium autorskiego na rzecz Funduszu Prasowego „Lwowa i Wilna”¹⁰.

Pomimo że znakiem rozpoznawczym „Lwowa i Wilna” była zaangażowana publicystyka Cata, trudno byłoby określić tygodnik kuźnicą myśli politycznej. Duże nagromadzenie tekstów historyczno-obyczajowych, esejów krajoznawczo-podróżniczych i wspomnień czyniło z organu emigracyjnych kresowian pismo w dużej mierze sentymentalno-gawędziarskie, nastawione na odtwarzanie przeszłości. Niezadowolony z takiego stanu rzeczy weteran polskiej polityki Władysław Gizbert-Studnicki radził redaktorowi naczelnemu:

Ten typ pisma jakim ono jest obecnie, nie odpowiada dzisiejszej skomplikowanej sytuacji. Poza świetnymi zazwyczaj Pańskimi artykułami pismo jest przepelnione felietonami. Sowiecka Rosja, współczesna Polska, metody preparowania Polski i innych państw sowieckiej republiki, analiza sytuacji międzynarodowej, problematyki restytucji Polski winny zapierać pismo, pozostawiając jakieś dwie szpalty na felietony¹¹.

Z jeszcze mocniejszą krytyką wystąpił Melchior Wańkowicz. Czołowy polski reportażysta z irytacją pisał o „Lwowie i Wilnie”:

I cóż w nim spotykamy poza ciekawymi publicystycznymi artykułami pana Mackiewicza bądź na tematy ogólnoswiatowe, bądź na tematy techniki emigracyjnego mah – jonga? Same wspominki o żarciu, picciu, polowaniach, roztkliwianie się krajobrazem, poklepywanie po ramieniu sympatycznych, tutejszych¹².

Ale gawędziarski styl tygodnika znajdował także zagorzałych zwolenników. Starszy wiekiem dr Zygmunt Jundziłł był zdania, że „to pismo powinno się stać diariuszem naszej egzystencji na obczyźnie, naszym historycznym i sentymentalnym archiwum”¹³.

To jednak nie gawędziarski styl miał się okazać największym problemem „Lwowa i Wilna”. Oscylujący na pograniczu dziennikarstwa i czynnej polityki Stanisław Mackiewicz na przełomie 1948 i 1949 r. uczynił tygodnik trybuną zacieklej wewnątrzemigracyjnej polemiki z przeciwnikami obozu prezydenta Zaleskiego. W tym też okresie nastąpiła ewolucja pisma z organu regionalistów do politycznego, niemal partyjnego biuletynu. Spowodowało to falę krytyki pod adresem tygodnika, który, jak wynikało z tytułu, miał jednocześnie wychodzić w obronie praw Polski do

¹⁰ *Najpiękniejszy tytuł powieści*, „Lwów i Wilno” 1949, nr 137, s. 2.

¹¹ W. Studnicki, *List do redakcji*, „Lwów i Wilno” 1947, nr 40, s. 2.

¹² M. Wańkowicz, *Klub Trzeciego miejsca. Kundlizm. Dzieje rodziny Korzeniewskich*, Warszawa 1991, s. 82.

¹³ Z. Jundziłł, *O Fundusz prasowy dla Lwowa i Wilna*, „Lwów i Wilno” 1949, nr 127, s. 2.

dwu największych kresowych miast. Endecka „Myśl Polska” zarzuciła „Lwowowi i Wilnu”, że tygodnik popiera grupę polityczną, która dąży do utrwalenia rozłamu politycznego w „polskim Londynie”¹⁴. Z kolei „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” zaatakował Mackiewicza za uprawianie pod szyldem kresowych miast polityki niskich lotów:

Niestety Pan Mackiewicz, który podczas wojny potrafił z tak pięknym patosem bronić spraw wielkich, dziś dał się ponieść londyńskim rozgrywkom wewnętrzno-politycznym i walcząc rzekomo z partyjniactwem stworzył, pod nazwą dwu pięknych miast polskich, pismo, które daleko odbiegłszy od problemu z miastami tymi związanymi, stało się najbardziej zapalnym ogniskiem partyjnego zacietrzewienia i celuje w szkalowaniu przeciwników politycznych”¹⁵.

Odpowiadając na zarzuty, że „Lwów i Wilno” angażuje się w gry polityczne, Mackiewicz wyjaśniał, że w ten sposób broni legalizmu, a z kolei „istnienie legalnego rządu polskiego za granicą jest właśnie najbardziej potrzebne dla sprawy Lwowa i Wilna”¹⁶.

Wydawanie tygodnika „Lwów i Wilno” budziło kontrowersje nie tylko wśród polskiego wychodźstwa. Mocno antybrytyjską publicystyką Cata-Mackiewicza interesowało się Foreign Office. W pewnym momencie kresowy periodyk był tematem dłuższej korespondencji między ekspertem do spraw „polskich” Frankiem Saverym a Departamentem Północnym Foreign Office. Brytyjczycy próbowali bezskutecznie wpłynąć na politykę redakcyjną czasopisma między innymi za pośrednictwem byłego ambasadora RP w Londynie Edwarda Raczyńskiego. W kulminacyjnym punkcie antybrytyjskiej kampanii Mackiewicza przeprowadzono nawet sondaż możliwości zamknięcia niepokornego czasopisma. Ze względu na możliwą „wrzawę polityczną” do kroku tego ostatecznie nie doszło i pismo Mackiewicza mogło dalej prowadzić swoje „wojny podjazdowe”¹⁷. Dodatkowo, jako tygodnik niskonakładowy, opierający się na tzw. autonomicznym przydziale papieru (360 kg na okres 4 miesięcy), „Lwów i Wilno” mógł sobie pozwolić na bardziej śmiałe sformułowania, niż np. pośrednio zależny od czynników brytyjskich londyński „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”¹⁸.

¹⁴ *Bez zdziwienia*, „Myśl Polska” 1949, nr 126, s. 2.

¹⁵ *Podsluchane*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 30 VI 1950, nr 154, s. 2.

¹⁶ S. Mackiewicz, *Lwów i Wilno*, „Lwów i Wilno” 1950, nr 170, s. 1.

¹⁷ Por. H. Świdorska, *Z dziejów polskiej prasy w Anglii. Formowanie się polskiej prasy emigracyjnej 1946–1947*, „Zeszyty Historyczne” 1999, z. 128, s. 81.

¹⁸ IPMS, Prezydium Rady Ministrów, sygn. PRM.E./7, Notatka W. Czerwińskiego dla premiera T. Arciszewskiego, 24 II 1947. Szerzej na temat „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” zob. J. Chwastyk-Kowalczyk, *Londyński „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1944–1989. Gazeta codzienna jako środek przekazu komunikatów kulturowych*, Kielce 2008.

Tygodnik „Lwów i Wilno” ostatecznie przetrwał cztery lata. Mackiewiczowi, pomimo niewątpliwych talentów dziennikarskich, nie udało się powtórzyć sukcesu wileńskiego „Słowa” i redagowane przez niego czasopismo nie było w stanie utrzymać się na emigracyjnym rynku prasowym. Ostatni, 179 numer tygodnika „Lwów i Wilno” ukazał się 4 XI 1950 r., nie zawierając zresztą zapowiedzi upadku periodyku (o zamknięciu tytułu Mackiewicz poinformował czytelników na łamach „Orła Białego”)¹⁹.

Czasopisma na terenie Wielkiej Brytanii

Zaprzestanie wydawania „Biuletynu Związków Ziem Wschodnich” oraz zamknięcie tygodnika „Lwów i Wilno” sprawiło, że organizacje kresowe stanęły przed koniecznością stworzenia alternatywnego kanału informacyjnego. Drogę „na skróty” wybrał ZZPłdW, który — po prawdopodobnie jednorazowym wydaniu własnego „Biuletynu Związku Ziem Południowo-Wschodnich” (6-stronnicowy, odbijany na powielaczu, nie numerowany, datowany na 15 XII 1949 r.) — zaczął publikować swoje enuncjacje w endeckiej „Myśli Polskiej”. Z kolei władze ZZPłnW rozpoczęły w 1950 r. wydawanie kilkustronnicowego, odbijanego na powielaczu wewnątrzorganizacyjnego periodyku pod nazwą „Komunikat Związku Ziem Północno-Wschodnich”. Pismo przyjęło szatę graficzną i numerację „Biuletynu”, jednak trudności finansowo-organizacyjne spowodowały, że „Komunikat” ukazywał się zaledwie 2–3 razy do roku, w kilkumiesięcznych odstępach²⁰. Treść periodyku stanowiły przede wszystkim — siłą rzeczy nie zawsze aktualne — informacje o działalności organizacji. Ostatni zachowany w Bibliotece Polskiej w Londynie numer „Komunikatu...” (nr 114) datowany jest na grudzień 1967 r. (tak więc przez 17 lat opublikowano zaledwie nieco ponad 30 numerów).

Bardzo specyficznym tytułem prasowym, pełniącym rolę miniagencji informacyjnej, był „LWIL” (skrót od: Lwów i Wilno), wydawany przez emigracyjnego działacza społecznego i polityka Stronnictwa Pracy Stanisława Sopickiego. Dwustronnicowy biuletyn, redagowany wyłącznie przez Sopickiego i dystrybuowany bezpłatnie, poświęcony był przede wszystkim losom ludności na Ziemiach Wschodnich. „LWIL” ukazywał się bez numeracji w odstępnie miesiąca. Pierwszy jego numer datowany jest na 7 XI 1957 r., natomiast ostatni opatrzony jest datą 30 IV 1973 r.

¹⁹ Zamknięcie tygodnika „Lwów i Wilno”, „Orzeł Biały” 1950, nr 46, s. 1.

²⁰ Nr 81 „Komunikatu” był jeszcze sygnowany nazwą obu związków wschodnich, nr. 82 i 83 nie udało mi się odnaleźć w żadnych zbiorach bibliotecznych ani archiwalnych, natomiast od nr. 84 „Komunikat” był wydawany tylko przez ZZPłnW.

W 1957 r. zaczął ukazywać się także inny kresowy periodyk — „**Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich**”. Geneza tego czasopisma wiąże się dosyć ściśle z politycznymi przetasowaniami w „polskim Londynie”. Kryzys konstytucyjny 1954 r. i będący jego następstwem 18-letni podział emigracji politycznej na zwolenników „Zamku” i „Zjednoczenia” pociągnął za sobą rozłamy w niemal wszystkich emigracyjnych partiach politycznych i organizacjach społecznych. Dwie najważniejsze organizacje kresowe — ZZPłnW i ZZPłdW — poparły Akt Zjednoczenia, przy czym dosyć liczna grupa działaczy zwłaszcza ZZPłnW opowiedziała się za prezydentem Zaleskim, dokonując frondy i tworząc w 1955 r. „legalistyczny” Związek Ziemi Wschodnich RP (dalej: ZZW). W styczniu 1957 r. Związek zaczął wydawać swój organizacyjny periodyk („tylko dla członków”, jak informowała strona tytułowa).

„Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” był odbijany na powielaczu, jego objętość zmieniała się na przestrzeni lat, licząc przeciętnie ok. 20 stron. Czasopismo początkowo było miesięcznikiem, natomiast od 1958 r. ukazywało się jako kwartalnik (przy czym aż do 1970 r. zachowało numerację miesięcznika)²¹. Redaktorami biuletynu byli kolejno Xawery Glinka, Jan Kałaur, Juliusz Sokolnicki, Stanisław Pola, a wśród autorów znaleźli się: zasłużony dla sprawy kresowej (aczkolwiek nieposiadający talentów dziennikarskich) Józef Godlewski, Tadeusz Machalski, Tadeusz Kołaczyński czy Antoni Malatyński.

W czasopiśmie przeważały felietony na temat polityki międzynarodowej, spraw narodowościowych w ZSRR, komunikaty organizacyjne, informacje o życiu kulturalno-towarzyskim Kresowian na emigracji, przedruki (zwłaszcza z „LWIL”). Stałą rubryką, noszącą tytuł „Wiadomości z ziem nam drogich”, były informacje z Ziemi Wschodnich, najczęściej mające źródła w prasie sowieckiej lub pochodzące od osób z kraju. Niemal w każdym numerze znajdowały się artykuły albo chociaż notki wspomnieniowe, poświęcone osobom związanym z Ziemiami Wschodnimi (np. cały nr 11 z 1957 r. poświęcony był osobie zmarłego nagle literata i prezesa ZZW Xawerego Glinki)²². Istotnym kryterium przy naborze tekstów była ich „zgodność z (...) ideologią wierności konstytucji”²³.

Biuletyn, choć mocno nasycony treściami historyczno-wspomnieniowymi, nie służył tylko i wyłącznie „pokrzepieniu serc” swych czytelników. Np. na przełomie 1963 i 1964 r. na łamach pisma odbyła się interesująca dyskusja na temat przyszłości Ziemi Wschodnich i polskiej polityki w tym obszarze. W publicystycznej debacie

²¹ W r. 1957 wydano siedem numerów pojedynczych i dwa numery podwójne (nr 67 oraz 9–10). Od 1958 r. do 1969 r. wydawano numery potrójne, co *de facto* czyniło z „Biuletynu Związku Ziemi Wschodnich” kwartalnik. Sytuację tę unormowano dopiero w r. 1970, kiedy po nr. 154–155–156 z 1969 r. wydano nr 59 z 1970 r., co było usankcjonowaniem zmiany częstotliwości wydań.

²² Por. „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1957, nr 11, *passim*.

²³ J. Laskowski, *Słowo do czytelników*, „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1968, nr 142–143–144, s. 33.

były wileński dziennikarz Kazimierz Okulicz wyraził wiarę w trwałość narodowych republik ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej, przy ich czasowym, komunistycznym ustroju oraz skrytykował bezwarunkowe hasło „nie ma Polski bez Wilna i Lwowa”. Dyskusja nt. referatu Okulicza toczyła się w kilku kolejnych numerach periodyku, przy czym tezy jego były na ogół poddawane mniej lub bardziej ostrej krytyce. Sam jednak fakt otwarcia tego typu polemiki i dopuszczenia pluralizmu poglądów w doktrynalnej dla Kresowian kwestii jest godzien zaakcentowania²⁴.

W 1971 r. „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” wszedł w nowy etap rozwoju i przekształcił się w „Kwartalnik Kresowy” (nazwa ta nie wszystkim przypadła do gustu – m.in. Bohdan Podoski zwracał uwagę, że jest „ahistoryczna”, a Kresy to „dawne dzikie pola”)²⁵. Zmiana nie dotyczyła wyłącznie nazwy i techniki drukarskiej, ale i zawartości periodyku, który pod względem treści ewoluował od typowego biuletynu organizacyjnego w kierunku czasopisma społeczno-kulturalnego. Przekształcenia te związane były z osobą dr. Wiesława S. Nowaka, działacza kresowego młodego pokolenia, posiadającego doświadczenie w redagowaniu prasy studenckiej²⁶. Pechowo dla ZZW, Nowak po kilku miesiącach otrzymał pracę nauczyciela akademickiego w Nowej Funlandii, co wiązało się z rezygnacją z funkcji redaktora naczelnego. Na stanowisku zastąpiła go matka, aktywna działaczka kresowa Anna ze Stańkowskich Nowakowa²⁷.

Treść „Kwartalnika Kresowego” stanowiły felietony polityczne, obszerne artykuły historyczne poświęcone dziejom poszczególnych miejscowości na Ziemiach Wschodnich (z licznymi zdjęciami, rysunkami i mapami), artykuły wspomnieniowe, reportaże, przeróżne „kresoviana”, listy czytelników, recenzje, a także — stanowiący znak czasu — coraz bardziej rozbudowany dział „Kronika żałobna”. Dużo miejsca poświęcano wiadomościom z życia zbiorowego Ukraińców, Białorusinów i Litwinów — istniał nawet specjalny dział „Współdziałanie emigracji narodów zniewolonych”. Od końca lat 70. XX w. szczególne miejsce na łamach periodyku zajmowała kwestia ukraińska, przejawiająca się głównie w polemikach ze stanowiskiem ukraińskich organizacji emigracyjnych. Wreszcie szpalty kwartalnika wypełniała kresowa poezja. Wśród czołowych autorów „Kwartalnika Kresowego”, oprócz samej

²⁴ Zob. *Związkowa trybuna dyskusyjna*, „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1963, nr 76–77–78, s. 15–20; *Związkowa trybuna dyskusyjna*, „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1963, nr 79–80–81, s. 17–20; *Związkowa trybuna dyskusyjna*, „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1963, nr 82–83–84, s. 15–16; *Zagadnienie Ziemi Wschodnich w „Merkuryszu Polskim – Życie Akademickie”*, „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1964, nr 85–86–87, s. 12–16; *Związkowa trybuna dyskusyjna*, „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1964, nr 88–89–90, s. 22–23; *Związkowa trybuna dyskusyjna*, „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1964, nr 91–92–93, s. 15–20.

²⁵ B. Podoski, *Wokół pojęcia „Kresy”*, „Kwartalnik Kresowy” 1971, nr 64, s. 22–23.

²⁶ *Nowa faza rozwoju Biuletynu związkowego*, „Biuletyn Związku Ziemi Wschodnich” 1970, nr 61, s. 24.

²⁷ *Zmiana redaktora kwartalnika*, „Kwartalnik Kresowy” 1971, nr 64, s. 22.

redaktorki, wymienić można jej męża płk. Stanisława Nowaka, Szymona Duźniaka, Zofię Byrową, Józefa Laskowskiego, Józefa Zabielskiego, Władysława Baśkiewicza.

W dużej mierze sentymentalno-wspomnieniowy charakter czasopisma nie odpowiadał niektórym jego czytelnikom. M.in. działacz ZZW z Chester Jan Zalewski w dosyć ostrym tonie zarzucał redaktor Nowakowej, że nie broni skutecznie Ziemi Wschodnich²⁸. Generalnie jednak, jeżeli oceniać po treści listów do redakcji, przywracanie wspomnień z „kraju lat dziecińczych” było raczej pozytywnie odbierane przez czytelników.

W 1960 r. do grona emigracyjnych organizacji kresowych dołączyło istniejące pod dzień dzisiejszy Koło Lwowian w Londynie. W czerwcu 1961 r. zaczęło ono wydawać półrocznik „**Biuletyn Koła Lwowian**”. Redaktorami jego byli kolejni prezesi Koła Lwowian: Stanisław Kuniczak (1961–1974), Adam Treszka (1974–1984), Marian Brzezicki (1984–1985), Józef Baraniecki (1985–1987).

Biuletyn był prawdopodobnie najlepiej redagowanym (zarówno pod względem treści, jak i szaty graficznej) emigracyjnym czasopismem kresowym. Trzon jego treści stanowiły różnego rodzaju „lwowiana” — liczne artykuły historyczne, wspomnieniowe, materiały dotyczące życia lwowian na emigracji (w tym zwłaszcza obszernie relacje ze szczególnie celebrowanych kolejnych rocznic obrony Lwowa w 1918 r.), informacje z sowieckiego Lwowa, wiadomości organizacyjne Koła Lwowian, wreszcie rubryka „Z żałobnej karty”. Na łamach dosyć obszernego biuletynu (na przestrzeni lat liczył średnio 80–100 stron) nie zabrakło miejsca dla artykułów politycznych (jednak bez podejmowania tematyki polityki wewnątrz-emigracyjnej), przeglądów prasy obcojęzycznej piszącej o Lwowie, poezji (na czele z utworami Mariana Hemara), a nawet „lwowskiej krzyżówki”.

Mocną stroną „Biuletynu Koła Lwowian” byli jego autorzy. Polityczne felietony były domeną znanych emigracyjnych publicystów — Zdzisława Stahla oraz Stefana Mękarskiego, ponadto pisali do biuletynu: Stanisław Kuniczak, Adam Treszka, Stefan Legeżyński, Stanisław Ostrowski (Prezydent RP na uchodźstwie), Tadeusz Piszczkowski, Teodozja Lisiewicz, Marian Brzezicki, Mieczysław Młotek.

Interesujący jest stosunek biuletynu do kwestii stosunków polsko-ukraińskich. O ile do połowy lat 70. XX w. periodyk swoją uwagę koncentrował przede wszystkim na sowieckiej okupacji Lwowa (m.in. podejmując akcję protestacyjną przeciwko ostatecznej dewastacji Cmentarza Obrońców Lwowa w 1971 r.)²⁹, o tyle od drugiej połowy lat 70. częściej akcentował kwestie sporne między Polakami a Ukraińcami. M.in. piórem red. nac. Adama Treszki negatywnie zareagował na emigracyjną deklarację polsko-ukraińską z 28 XI 1979 r. Treszka z ironią zauważał,

²⁸ IPMS, Kolekcja Jana Zalewskiego, sygn. 349/9, List Stanisława Poli do Jana Zalewskiego, 24 X 1977; IPMS, Kolekcja Jana Zalewskiego, sygn. 349/9, List Jana Zalewskiego do Stanisława Poli, 19 XII 1977.

²⁹ *Akcja protestacyjna przeciw niszczeniu Cmentarza Orląt*, „Biuletyn Koła Lwowian” 1972, nr 23, s. 23–25.

że różnice pomiędzy ośrodkami emigracji ukraińskiej polegają tylko na tym, że umiarkowani chcą granicy z Polską na Sanie, a inni widzą ją pod Krakowem, Lublinem i Białymstokiem³⁰. „Biuletyn” zaczął ponadto poruszać na swoich łamach kwestie mordów na Polakach na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w czasie II wojny światowej³¹.

Swoje biuletyny, często typowo wewnątrzorganizacyjne, miały także mniejsze organizacje kresowe. Przykładem może być wydawany jednorazowo w 1970 r., a następnie od 1982 r. „**Biuletyn Koła Samborzan**” — organ prasowy Koła Samborzan w Londynie. Miał on charakter powielanego maszynopisu, o objętości od 50 do ponad 150 stron, ukazującego się w nieregularnych (początkowo rocznych) odstępach czasu. Biuletyn stanowił swego rodzaju *silva rerum* treści związanych z Samborem — wspomnień, przedruków książek, korespondencji, sprawozdań z życia samborzan na uchodźstwie. Redaktorem periodyku był Roman Maryniak.

Swój biuletyn wydawało także Koło Stryjan, aczkolwiek autor niniejszego artykułu zdołał odnaleźć tylko jeden egzemplarz (nr 3/1973) „**Komunikatu Koła Stryjan**”³². Na kilka stron odbijanego na powielaczu biuletynu składają się komunikaty organizacyjne oraz liczne *varia*, związane ze Stryjem.

Rozwijały się także periodyki naukowe związane z organizacjami kresowymi. Do takich należały „**Alma Mater Vilnensis. Prace Społeczności Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie**”, wydawane przez Społeczność Akademicką USB, podejmujące studia z zakresu przede wszystkim historii ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Łącznie w latach 1949–1973 zostało wydanych sześć zeszytów tej serii, pod redakcją różnych osób³³.

W latach 1970–1979 Koło Lwowian wydawało naukowy periodyk pn. „**Zeszyty Lwowskie**”, poświęcony różnym aspektom historii Lwowa i Ziemi Lwowskiej. Łącznie ukazało się siedem zeszytów pod redakcją Stefana Legeżyńskiego. Z kolei niewielkie liczebnie, ale prężne Koło Kijowian wydało w latach 1959–1991 pięć zeszytów z serii „**Pamiętnik Kijowski**”, podnoszących kwestie związane z historią ziem ukraińskich. Do chlubnych tradycji Liceum Krzemienieckiego nawiązywała

³⁰ A. Treszka, *Deklaracja polsko-ukraińska*, „Biuletyn Koła Lwowian” 1979, nr 37, s. 27–28.

³¹ Tenże, *O pamięć ofiar morderstw na Ziemiach Południowo-Wschodnich RP*, „Biuletyn Koła Lwowian” 1982, nr 44, s. 56–57.

³² „Komunikat Koła Stryjan” 1973, nr 3.

³³ „Alma Mater Vilnensis”: *W dziesiątą rocznicę przerwania normalnej pracy USB: sprawozdania i dokumenty*, t. 1, red. W. Sukiennicki, Londyn: 1949; „Alma Mater Vilnensis”: *I. Społeczność akademicka U.S.B., II. Inauguracja październikowa, III. Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury W. Ks. Litewskiego*, t. 2, red. W. Wielhorski, Londyn 1951; „Alma Mater Vilnensis”: *Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego: cykl wykładów*, t. 3, Londyn 1953; „Alma Mater Vilnensis”: *Studia i szkice przygodne: z historii i z jej pogranicza z literaturą*, t. 4, red. S. Kościółkowski, Londyn 1956; „Alma Mater Vilnensis”: *Prace zebrane*, t. 5, red. S. Kościółkowski, Londyn 1958; „Alma Mater Vilnensis”: W.M. Kozłowski, *Powstanie kościuszkowskie w Kurlandii*, t. 6, Londyn 1973.

natomiast „**Biesiada Krzemieniecka**”, której trzy pierwsze zeszyty w latach 1977–1998 ukazały się w Londynie pod redakcją Zdzisława Jagodzińskiego, kolejne zaś w kraju. Wydawcą periodyku był Komitet Biesiady Krzemienieckiej.

Czasopisma pozabrytyjskie

W latach 50. i 60. XX w., po ustaniu procesów migracyjnych wśród polskiego uchodźstwa, zaczęły się kształtować pozabrytyjskie struktury organizacji kresowych — bądź jako zamiejscowe koła/oddziały, bądź jako niezależne zrzeszenia. Często (choć nie było to regułą) podejmowały one działalność wydawniczą, która jednak, poza nielicznymi wyjątkami, miała charakter epizodyczny i krótkotrwały.

Jednym z najtrwalszych projektów wydawniczych okazał się być „**Kresowiak**” — biuletyn Związku Żołnierzy Kresowych w Niemczech. Związek powstał w 1956 r., będąc organizacją kombatancką, skupiającą byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych zamieszkałych w RFN i innych krajach Europy Zachodniej³⁴. W 1960 r. Związek zaczął wydawać nieregularnik w postaci maszynopisu odbijanego na powielaczu, o objętości dochodzącej w różnych okresach do 80 stron. Siedziba redakcji mieściła się początkowo w Itzstedt koło Hamburga, następnie zaś w pobliskim Norderstedt, czyli miejscach zamieszkania kolejnych redaktorów naczelnych — ppłk. Jana A. Majewskiego (zm. 1981), prezesa Związku oraz Jerzego Imieli.

„Kresowiak” nie był typowym czasopismem kresowym, lecz raczej periodykiem o profilu kombatancko-społecznym, jednak liczne nawiązania do tematyki kresowej spowodowały, że zdecydowałem się go włączyć do niniejszego zestawienia. W czasopiśmie dominowały artykuły o tematyce kombatanckiej, wspomnieniowe, przedruki z prasy emigracyjnej. Ponadto „Kresowiak” dużo miejsca poświęcał kwestiom organizacyjnym Związku Żołnierzy Kresowych, drukował oficjalne komunikaty władz emigracyjnych, informował o życiu społeczno-kulturalnym Polonii niemieckiej, a także innych organizacji kresowych (Związek Żołnierzy Kresowych był członkiem zbiorowym ZZW). Do grona czołowych autorów czasopisma można zaliczyć poetkę Alicję Pomian-Pożerską, Andrzeja Izdebskiego, ks. Karola Świtalskiego, Jana Skorobuta, Juliusza Janusza. Czasopismo ukazywało się najprawdopodobniej do końca lat 80. XX w.

Powstanie Koła Lwowian w Londynie zainspirowało lwowiaków przebywających w „wolnym świecie” do podobnych inicjatyw. Na początku lat sześćdziesiątych bliźniacze organizacje powstały w Szwecji, Danii i Norwegii. Najprężniejszym z tych zrzeszeń było Koło Lwowian w Sztokholmie, które w maju 1962 r. zaczęło wydawać miesięcznik (z czasem nieregularny periodyk) pn. „**Głos Lwowa**”,

³⁴ *Komunikat No 1/75*, „Kresowiak” 1975, nr 1–4 (51–54), s. 27–28.

w całkiem imponującym nakładzie 1000 egzemplarzy. Biuletyn był, jak wiele tego typu czasopism, pisany na maszynie a następnie odbijany na powielaczu (co się przekładało na bardzo ubogą szatę graficzną), licząc do kilkunastu stron. Periodyk nie informuje o składzie osobowym redakcji, można się więc tylko domyślać, że „naczelnym” był prezes Koła Lwowian Stanisław Tokarzewski.

Czasopismo starało się informować swych czytelników o życiu społeczno-kulturalnym Polonii szwedzkiej, przekazywało komunikaty organizacyjne Koła Lwowian, ponadto znalazło się w nim miejsce dla artykułów historycznych, przedruków (przede wszystkim z londyńskiego „Biuletynu Koła Lwowian”), komentarzy politycznych, a nawet poezji i kącika z humorem. Cechą charakteryzującą ten periodyk była duża liczba artykułów demaskatorskich, rozliczeniowych czy też ostrzeżeń przed konkretnymi działaczami polonijnymi. Być może wpływ na to miała bliskość Polski, infiltracja Polonii szwedzkiej przez agendy reżimu czy też spore przemieszanie emigracji niepodległościowej z podatną na wpływy propagandy PRL emigracją zarobkową³⁵. Łącznie ukazało się ok. sześćdziesięciu numerów „Głosu Lwowa”, który wychodził do roku 1970.

Krótszą historię miał jego bratni periodyk wydawany w Norwegii. Dwumiesięcznik „**Głos Kresów Wschodnich**” był wydawany przez Koło Lwowian – Norwegia. W różnych bibliotekach zachowało się raptem kilka egzemplarzy tego periodyku — wszystkie z 1964 r.³⁶ „Głos Kresów Wschodnich” był odbijany na powielaczu, liczył kilkanaście stron, zawierał przede wszystkim wiadomości organizacyjne oraz artykuły poświęcone życiu społeczno-kulturalnemu Kresowian w państwach skandynawskich.

Równie krótkim epizodem było funkcjonowanie „**Merkuriusza Ziemi Wschodnich Rzeczypospolitej**”. Wydawcą tego pisemka, ukazującego się w latach 1968–1970 w Melbourne, było Koło Lwowian i Miłośników Miasta Lwowa w Australii (założone w 1968 r.), kierowane przez aktywnego działacza Polonii australijskiej Mariana Kałuskiego.

Innym tytułem prasowym związanym ze środowiskiem lwowskim był biuletyn „**Orlęta. Miesięcznik Polaków z Ziemi Lwowskiej**”, wydawany przez Koło Lwowian w Chicago (choć nie stanowiący jego oficjalnego organu). Odbijane na powielaczu czasopismo było redagowane kolegiąlnie, zaś do czołowych autorów należeli Adam Nechay, Karol Ripa czy Józef Poniatowski. W periodyku publikowano artykuły wspomnieniowe, publicystykę historyczną i polityczną, fragmenty

³⁵ Zob. np. *Od redakcji*, „Głos Lwowa” 1963, nr 9, s. 7–8; *Ostrzeżenie!*, „Głos Lwowa” 1963, nr 6, s. 4; *Wiadomości lokalne*, „Głos Lwowa” 1963, nr 11, s. 5; *Ostrzeżenie*, „Głos Lwowa” 1964, nr 12, s. 8.

³⁶ W numerze 1/16 z 1964 r. zawarta została informacja, że zarząd Koła Lwowian – Norwegia w porozumieniu z Zarządem Oddziału Koła Lwowian – Skandynawia postanowił wydawać dwumiesięcznik „Głos Kresów Wschodnich”, co sugerowałoby, że czasopismo było wydawane od r. 1964, por. *Z życia organizacyjnego*, „Głos Kresów Wschodnich” 1964, nr 1/16, s. 14.

prac literackich, poezję związaną ze Lwowem, Łącznie zachowało się czternaście numerów miesięcznika z lat 1955–1956. Koło Lwowian w Chicago kilka lat później wydawało „**Komunikat Koła Lwowian Polaków w Chicago**” — odbijane na powielaczu kilkustronicowe pisemko o charakterze biuletynu organizacyjnego, być może będące kontynuatorem „Orląt”. Jedyny egzemplarz, jaki autorowi niniejszego artykułu udało się odnaleźć (nr 4), datowany jest na rok 1960 i zawiera informacje z życia Koła Lwowian, felietony autorstwa Wiktora Budzyńskiego i Karola Ripy oraz poezję³⁷. Zachodzą wątpliwości czy do kategorii periodyków można zaliczyć wydawnictwo „**Cives Leopolienses**”. Jedyny znany autorowi egzemplarz datowany jest na maj 1973 — jest to 12-stronicowy, anglojęzyczny periodyk (broszura?), wydany przez Koło Lwowian — Cives Leopolienses, założone w 1969 r. w Los Angeles. Wątpliwości co do periodiczności „Cives Leopolienses” wynikają z zawartości zachowanego egzemplarza — zawiera on otwierający artykuł, dotyczący historii Koła Lwowian oraz przedrukowane z książek i czasopism artykuły dotyczące wyłącznie historii Lwowa. Jako redaktor wskazany został M.J. Mazynski.

Dłuższy żywot wydawniczy miało czasopismo „**Kresowiak w Brytyjskiej Kolumbii**”. Geneza tego biuletynu łączy się z utworzeniem w Vancouver (w 1964 r.) koła ZZW z Londynu. Koło, kierowane przez Aleksandra Krymma, zaczęło w maju 1964 r. wydawać własny biuletyn. Odbijana na powielaczu kilkunastostronicowa gazetka zawierała artykuły historyczne, wspomnieniowe (w większości przedruki z prasy emigracyjnej), a także komunikaty władz na uchodźstwie, informacje z życia Polonii kanadyjskiej, wreszcie wiadomości związane z działalnością ZZW i innych organizacji kresowych. Wśród autorów wymienić można Ludwikę Krymmową, Bronisława Wilińskiego, a także Narcyza Sarnę-Łopianowskiego. Biuletyn był bezpłatny, co niestety rodziło spore przeszkody finansowe w skutecznej działalności wydawniczej³⁸. Większość zachowanych egzemplarzy czasopisma pochodzi z lat 1964–1969, natomiast ostatni znany mi numer czasopisma datowany jest na maj 1985 r. (nr specjalny, poświęcony 50. rocznicy śmierci Józefa Piłsudskiego).

Zmierzch czasopiśmiennictwa kresowego

Zmierzch kresowego czasopiśmiennictwa na emigracji rozpoczął się w latach 80. XX w. Zasłużony „Kwartalnik Kresowy” stał się w tym okresie właściwie rocznikiem (choć z zachowaniem numeracji kwartalnika), a opóźnienia wydawnicze wynosiły — bagatela — kilka lat (np. nr 127–128 za rok 1990 został wydany dopiero w roku 1994). Przyczyna takiego stanu rzeczy leżała przede wszystkim w fakcie,

³⁷ „Komunikat Koła Lwowian Polaków w Chicago” 1960, nr 4.

³⁸ *Drogi Czytelniku!*, „Kresowiak w Brytyjskiej Kolumbii” 1965, nr 3, s. 12.

że brakowało funduszy, a zespół redakcyjny ograniczony został do osoby redaktor naczelnej i jej męża. Następstwem tego była stale pogarszająca się szata graficzna „Kwartalnika Kresowego”, znacznie odbiegająca choćby od wyglądu periodyku wydawanego przez Koło Lwowian.

Na przełomie lat 80. i 90. do dotychczasowego spektrum tematów podejmowanych na łamach czasopisma dołączyła kwestia pomocy Polakom na Wschodzie. Ponadto „Kwartalnik Kresowy”, prezentując stanowisko ZZW, publikował oświadczenia sprzeciwiające się uznaniu powojennej granicy wschodniej przez III RP³⁹. Nagła śmierć Anny Nowakowej w marcu 1992 r. (został jej poświęcony w całości nr 131–132 z 1996 r.)⁴⁰ spowodowała dalsze utrudnienie prac redakcyjnych. Ostatni, specjalny numer czasopisma (nr 135–136 z 1998 r.), stanowiący kompilację artykułów z kilkunastu poprzednich numerów, został wydany w 1998 r.⁴¹

Swego rodzaju przedłużeniem żywota „Kwartalnika Kresowego” była inicjatywa wydawnicza podjęta przez działacza społecznego i literata Romualda Wernika. W 1999 r. kierowany przez niego Związek Kresowian w Wielkiej Brytanii (*stricto* kanapowa organizacja) rozpoczął wydawanie kwartalnika „**Głos Emigracji**”. Kiedy po śmierci płk. Stanisława Nowaka 19 I 2000 r. Wernik przejął prezesurę ZZW, do nazwy redagowanego przez siebie czasopisma dodał tytuł związkowego biuletynu. W ten sposób „Głos Emigracji” przekształcił się wraz z nr. 9 z 2001 r. w „**Głos Emigracji i Kwartalnik Kresowy**”.

Kresowe czasopismo formalnie było kwartalnikiem, przy czym w ostatnim okresie funkcjonowania miało charakter nieregularnego periodyku. Objętość jego zmieniała się od 80 do 100 stron. Redaktorem naczelnym niezmiennie pozostawał Wernik, z kolei wśród autorów można wymienić: Władysława Kaczana, Romana Mitruda, Kazimierza Nowaka, Zdzisława Jagodzińskiego, Walerego E. Choroszewskiego.

W czasopiśmie dominowały artykuły historyczne i polityczne, koncentrujące się przede wszystkim na kwestii ukraińskiej. Periodyk w szczególny sposób akcentował problem zbrodni ukraińskich w czasie II wojny światowej, poświęcając temu zagadnieniu przeważnie po kilka artykułów w jednym numerze, a nawet cały numer⁴². Ponadto w czasopiśmie można było znaleźć treści polityczne, społeczne i kulturalne. Należy też wspomnieć o stałej, charakterystycznej dla tego periodyku polemice z wydawcą londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”⁴³.

³⁹ List otwarty Związku Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej przeciw skandalicznemu wystąpieniu ministra Spr. Zagr. Krzysztofa Skubiszewskiego, „Kwartalnik Kresowy” 1990, nr 127–128, s. 36–38.

⁴⁰ Por. „Kwartalnik Kresowy” 1996, nr 131–132, *passim*.

⁴¹ Por. „Kwartalnik Kresowy” 1998, nr 135–136, *passim*.

⁴² Por. „Głos Emigracji i Kwartalnik Kresowy” 2003–2004, nr 17–18, *passim*.

⁴³ Zob. np. *Oświadczenie czy knebel*, „Głos Emigracji” 1999, nr 3, s. 56–57; R. Wernik, *Przeprowadzka, której nie będzie*, „Głos Emigracji” 2000, nr 6, s. 56–60; *Agonia Dziennika Polskiego*, „Głos Emigracji i Kwartalnik Kresowy” 2001, nr 9, s. 61–62. Szerzej genieżę sporu Romualda Wernika

Ostatni numer czasopisma (nr 20) ukazał się w maju 2005 r., bez zapowiedzi zakończenia działalności wydawniczej. Natomiast Romuald Wernik, jeden z ostatnich czynnych emigracyjnych działaczy kresowych, zmarł w 2011 r.

W czasie, gdy „Kwartalnik Kresowy” przeżywał poważne trudności wydawnicze, w nową fazę rozwoju wszedł periodyk Koła Lwowian. W 1988 r. „Biuletyn Koła Lwowian” zmienił nazwę na „Lwów i Kresy” oraz częstotliwość wydawniczą — stając się kwartalnikiem. Jak się okazało, ta intensyfikacja nie wytrzymała próby czasu i od 1993 r. „Lwów i Kresy” ponownie stał się półrocznikiem. Redaktorami naczelnymi czasopisma byli kolejno: Józef Baraniecki (1988–1991), Tadeusz Drzewicki (1992–1995), Jadwiga Treszkowa (1995), Mieczysław Hampel (1995–2008), a w ostatnich latach Teresa Zagórska i Ryszard M. Żółtaniecki. Oprócz ww. do grona czołowych autorów czasopisma zaliczyć można: Mariana Brzezickiego, Rudolfa Antoniego Bortha, Zdzisława Jagodzińskiego, Tadeusza Sobolewskiego, Mariana Kałuskiego, Romualda Wernika, Stanisława S. Nicieję.

„Lwów i Kresy”, podobnie jak „Biuletyn Koła Lwowian”, koncentrował się przede wszystkim na treściach historycznych, wspomnieniowych, informacjach na temat życia społeczno-kulturalnego Kresowian na emigracji oraz ruchu kresowego w kraju, a także o Polakach wciąż mieszkających we Lwowie i na przedwojennych Ziemiach Południowo-Wschodnich. Szerzej poruszana była też kwestia stosunków polsko-ukraińskich.

Można mówić o stopniowej ewolucji stosunku czasopisma (i samego Koła Lwowian) do problematyki granicy wschodniej III RP i relacji polsko-ukraińskich. W artykule *Samostijna Ukraina* z 1991 r., przedstawiającym stanowisko redakcji czasopisma oraz władz Koła Lwowian, wskazywano że warunkiem nawiązania stosunków dyplomatycznych z niepodległą Ukrainą powinien być powrót do granicy ryskiej⁴⁴. Jednak już wkrótce wyłom w tej kwestii poczynił sam prezes Koła Lwowian Józef Baraniecki, który opowiedział się za uznaniem powojennych granic państwowych⁴⁵. Dla Koła Lwowian i „Kwartalnika Kresowego” swego rodzaju cezurą, która kończyła okres oficjalnych, politycznych deklaracji o nienaruszalności granicy ryskiej, było objęcie prezesury organizacji i redakcji periodyku przez Mieczysława Hampela w 1996 r. (choć także po tej dacie wielu przedstawicieli środowiska lwowian w Wielkiej Brytanii nie pogodziło się z rezygnacją III RP z Ziemi Wschodnich).

z wydawcą „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” wyjaśnia Alina Siomkajło w szkicu „Dyskretny urok cenzury emigracyjnej”, zob. A. Siomkajło, *Dyskretny urok cenzury emigracyjnej*, [w:] *I Kongres Polskich Towarzystw Naukowych na Obczyźnie. 4–7 września 2008 r.*, Kraków 2010, s. 143–176.

⁴⁴ *Samostijna Ukraina (nasze stanowisko)*, „Lwów i Kresy” 1991, nr 68, s. 2–3.

⁴⁵ J. Treszkowa, *Co myśli o sprawie Lwowa społeczeństwo w kraju i za granicą?*, „Lwów i Kresy” 1992, nr 72, s. 1–4; *Protokół z Walnego Zebrania Koła Lwowian w Londynie*, „Lwów i Kresy” 1994, nr 76, s. 66–68.

Półrocznik „Lwów i Kresy” jako najprawdopodobniej jedyne emigracyjne czasopismo kresowe jest wydawany (?) po dzień dzisiejszy. Przy czym należy zauważyć, że jakkolwiek Koło Lwowian w Londynie wciąż funkcjonuje i nie poinformowało na swej stronie internetowej o zamknięciu tytułu, ostatni numer czasopisma (nr 115) był opublikowany w 2016 r.

Swoją działalność wydawniczą kontynuowało londyńskie Koło Samborzan. „Biuletyn Koła Samborzan” ukazywał się jako rocznik do 2004 r., ponadto nadmiar materiałów, które nie znalazły się w i tak obszernym biuletynie, Koło Samborzan publikowało w nieregularnie wydawanym periodyku „**Sprawozdanie: Samborzanie w Wielkiej Brytanii**”. Ukazywał się on w nieregularnych odstępach czasu w latach 1992–2002, a od „Biuletynu Koła Samborzan” różnił się głównie mniejszą objętością.

W 1991 r. doszło do wznowienia wydawania australijskiego „**Merkuriusza Ziemi Wschodnich Rzeczypospolitej**”, choć należałoby raczej mówić o nowym periodyku pod tą samą nazwą. Czasopisma łączył nie tylko tytuł, ale i osoba redaktora naczelnego Mariana Kałuskiego, w latach 90. XX w. występującego jako prezes Związku Ziemi Wschodnich RP w Melbourne (niezależna organizacja kresowa w Australii). W „Merkuriuszu” dominowały przedruki prasowe oraz komentarze nt. bieżącej sytuacji politycznej, sytuacji Polaków na Wschodzie, publikowano liczne informacje na temat ruchu kresowego w kraju i na emigracji. Czasopismo cechowała polemika z polityką wschodnią III RP oraz silna krytyka litewskiego i zwłaszcza ukraińskiego nacjonalizmu. Autorem większości oryginalnych tekstów był Marian Kałuski. Łącznie w latach 1991–1996 ukazało się 30 numerów czasopisma.

Swój wewnętrzny biuletyn wydawało ponadto Koło Lwowian w Chicago. Jedyne znany mi numer pochodzi z 1993 r. (nr 1), stąd trudno powiedzieć, czy „**Biuletyn Koła Lwowian w Chicago**” był wydawany także wcześniej bądź później. Redaktorem skromnego periodyku był prezes organizacji Rudolf Veit.

Około 1995 r. w podlondyńskim Hillingdon zaczął ukazywać się „**Biuletyn Braci Osadniczej**” — organ Ogniska Rodzin Osadników Kresowych. Ta społeczna organizacja, skupiająca rodziny osadników wojskowych na Kresach, powstała w 1983 r. i miała charakter przede wszystkim towarzyski. W biuletynie ukazywały się artykuły wspomnieniowe, informacje o życiu zbiorowym członków organizacji, materiały o tematyce kresowej i sybirackiej. Publikowali przede wszystkim członkowie Ogniska: Henryka Łappo, Ryszard Grzybowski, Danuta Gradosielska. Ostatni numer periodyku (nr 36) ukazał się w 2013 r., zawierając informacje o zakończeniu działalności tak wydawniczej, jak i organizacyjnej Ogniska Rodzin Osadników Kresowych⁴⁶.

Nie sposób definitywnie odpowiedzieć na pytanie, czy przytoczone tytuły czasopism kresowych wyczerpują listę tego typu wydawnictw. Raczej należy wskazać

⁴⁶ R. Grzybowski, *W Fenton zaczęliśmy, w Fenton kończymy*, „Biuletyn Braci Osadniczej” 2013, nr 36, s. 3–4.

odpowieź negatywną, gdyż można przypuszczać, iż niewielkie organizacje kresowe bądź terenowe ogniw większych zrzeszeń posiadały swoje biuletyny wewnętrzne, nie zachowane w żadnych ogólnodostępnych zbiorach. Generalnie jednak można chyba przyjąć, że odnalezienie dodatkowych, niszowych tytułów prasowych nie powinno zasadniczo wpłynąć na ocenę zaprezentowanego całokształtu czasopiśmiennictwa kresowego⁴⁷.

Uzupełniając wywód, należy ponadto wspomnieć o obecności treści kresowych w czasopismach kombatancko-społecznych, zwłaszcza (choć nie tylko) wydawanych przez środowisko byłych żołnierzy 5. Kresowej Dywizji Piechoty. Do tej kategorii można zaliczyć m.in. czasopisma: „Na Szlaku Kresowej”, „Sitwa”, „Żbik. Biuletyn Informacyjny Koła Byłych Żołnierzy 14-go Wileńskiego Batalionu Strzelców”, „Semper Fidelis. Biuletyn Informacyjny Koła Żołnierzy 6. Pułku Pancernego ‘Dzieci Lwowskich’” czy „Komunikat Związku Lwowskich Kadetów Marszałka Józefa Piłsudskiego”. W bardzo szerokim ujęciu te i inne tytuły prasowe można próbować włączyć do czasopiśmiennictwa kresowego.

Ponadto szereg tytułów prasowych, jak „Wiadomości”, „Myśl Polska” czy „Orzeł Biały”, chętnie zamieszczało artykuły odnoszące się do tematyki Ziemi Wschodnich, a nawet publikowało na swoich łamach komunikaty organizacyjne kresowych stowarzyszeń. Jednakże prezentacja tego typu treści i choćby skrótna charakterystyka czasopism emigracyjnych zawierających różnego rodzaju „kresoviana” znacznie wykraczałyby poza ramy niniejszego przeglądowego artykułu.

Podsumowanie

Podsumowując dorobek czasopiśmiennictwa kresowego, nie sposób tego uczynić bez uwzględnienia funkcji, jakie to czasopiśmiennictwo miało spełniać względem swych czytelników. Myślę, że można mówić o pięciu podstawowych celach prasy kresowej — były to:

⁴⁷ Oprócz kwerendy bibliotecznej i archiwalnej ustalenia oparto na dostępnych zestawieniach bibliograficznych, w tym przede wszystkim „Bibliografii czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 r.” w opracowaniu Jana Kowalika (zob. *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, oprac. J. Kowalik, t. 1–4, Lublin 1976; *Bibliografia czasopism polskich wydawanych poza granicami kraju od września 1939 r.*, oprac. J. Kowalik, t. 5, Lublin 1988). Dla okresu po 1989 r. pomocne było z kolei zestawienie sporządzone przez Władysława M. Kolasę, zob. W.M. Kolasa, *Przegląd współczesnych czasopism kresowych*, [w:] *Kraków – Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 4, red. J. Jarowiecki, Kraków 1999, s. 366–398. Ponadto jako istotne dla badań nad czasopiśmiennictwem emigracyjnym należy wskazać następujące pozycje: S. Lewandowska, *Prasa polskiej emigracji wojennej 1939–1945*, Warszawa 1999; J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, red. T. Terlecki, Londyn 1965, s. 373–548.

1. Informowanie o życiu zbiorowym społeczności kresowej na uchodźstwie (poprzez publikowanie komunikatów organizacji kresowych, informacje o imprezach kulturalnych, mityngach politycznych, manifestacjach publicznych);
2. Publikowanie deklaracji politycznych i polityczno-ideowych (oficjalnych oświadczeń organizacji kresowych w kwestii Ziemi Wschodnich, sytuacji politycznej w kraju; komunikatów dotyczących życia politycznego emigracji niepodległościowej);
3. Informowanie o bieżącej sytuacji na Ziemiach Wschodnich;
4. Umożliwianie wewnątrzśrodowiskowej wymiany poglądów (w tym prowadzenie dyskusji na temat stosunku do Ukraińców, Białorusinów, Litwinów);
5. Ewokacja miejsc utraconych.

Funkcje powyższe zmieniały się w czasie, zyskując bądź tracąc na znaczeniu (np. ewokacja miejsc utraconych szczególnego znaczenia nabrała w latach 60., 70. i 80. XX w., kiedy możliwość powrotu w strony rodzinne stawała się coraz bardziej iluzoryczna), natomiast łącznie tworzyły pewien komponent zadań, jakie czytelnicy stawiali przed czasopiśmiennictwem kresowym. I z tego punktu widzenia, jak się wydaje, czasopisma kresowe — stanowiące dla przebywających na emigracji byłych mieszkańców Ziemi Wschodnich podstawowy kanał informacyjny — spełniały swoją rolę.

Inną kwestią jest ocena kresowego czasopiśmiennictwa na tle dorobku intelektualnego wojennego uchodźstwa i powojennej emigracji niepodległościowej. W zawartości kresowych czasopism — z których większość to mniej lub bardziej rozbudowane biuletyny komunikacyjno-organizacyjne, a tylko tygodnik „Lwów i Wilno” był czasopismem społeczno-politycznym — dominowały sprawy historyczne nad społecznymi i politycznymi, a omówienia imprez kulturalno-towarzyskich wypierały esesystykę czy reportaż. Pomimo to, na przestrzeni kilkudziesięciu lat można się doszukać w czasopismach kresowych pewnej liczby interesujących analiz i ważnych tekstów, poruszających zagadnienia z zakresu kultury, historii, polityki (choć nie jest chyba przypadkiem, że np. czołowy intelektualista środowiska kresowego Kazimierz Okulicz swoje najważniejsze artykuły publikował w „Kulturze”, nie zaś choćby w „Kwartalniku Kresowym”)⁴⁸. Z pewnością więc czasopisma kresowe miały ambicje być — i w moim przekonaniu były — czymś więcej niż tylko zbiorem anegdot i wspomnień z „kraju lat dziecińczych”.

Zresztą duże nagromadzenie różnorodnych, często przyczynkarskich materiałów dotyczących Ziemi Wschodnich, ich historii, kultury, teraźniejszości pozwala z perspektywy czasu ocenić czasopiśmiennictwo kresowe nie tylko jako wyraz tęsknoty wilnian i lwowian, ale też jako ważne źródło do badań nad Ziemią Wschodnią, wreszcie wartościowy materiał do studiów nad tożsamością oraz sposobami

⁴⁸ Szerzej na temat zob. P. Gotowiecki, *Między realizmem a nostalgią. Myśl polityczna emigracyjnych środowisk kresowych (1939–1991)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30), s. 131–153.

kultywowania pamięci, tradycji i wartości przez ich byłych mieszkańców. To pozwala mówić o czasopiśmiennictwie kresowym jako integralnej części dziedzictwa Drugiej Wielkiej Emigracji.

Bibliografia

Archiwalia

INSTYTUT POLSKI I MUZEUM IM. GEN. W. SIKORSKIEGO W LONDYNIE
Kolekcja Związku Ziem Północno-Wschodnich RP, sygn. 486.
Prezydium Rady Ministrów, sygn. PRM.E/7.
Kolekcja Jana Zalewskiego, sygn. 349/9.

Wydawnictwa ciągłe

„Biuletyn Koła Lwowian” (Londyn), 1961–1987.
„Biuletyn Koła Lwowian w Chicago” (Chicago), 1993.
„Biuletyn Koła Samborzan” (Londyn), 1970, 1982–2004.
„Biuletyn Związków Ziem Wschodnich” (Londyn), 1945–1949.
„Biuletyn Związku Ziem Południowo-Wschodnich” (Londyn), 1949.
„Biuletyn Związku Ziem Północno-Wschodnich” (Londyn), 1942–1944.
„Biuletyn Związku Ziem Wschodnich” (Londyn), 1957–1970.
„Biuletyn Związku Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej. Oddział na Francję” (Paryż), 1946.
„Cives Leopolienses” (Los Angeles), 1973.
„Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (Londyn), 1950.
„Głos Emigracji” (Londyn), 1999–2001.
„Głos Emigracji i Kwartalnik Kresowy” (Londyn), 2001–2005.
„Głos Kresów Wschodnich” (Oslo), 1964.
„Głos Lwowa” (Sztokholm), 1962–1970.
„Komunikat Koła Lwowian Polaków w Chicago” (Chicago), 1960.
„Komunikat Koła Stryjan” (Londyn), 1973.
„Komunikat Związku Ziem Północno-Wschodnich” (Londyn), 1951–1967.
„Kresowiak” (Izstedt, Norderstedt), 1960–1984.
„Kresowiak w Brytyjskiej Kolumbii” (Vancouver), 1964–1969, 1985.
„Kwartalnik Kresowy” (Londyn), 1971–1998.
„Listy Wołyńskie” (Edynburg), 1943–1944.
„LWIL” (Londyn), 1957–1973.
„Lwów i Kresy” (Londyn), 1988–2016.
„Lwów i Wilno” (Londyn), 1946–1950.
„Merkuriusz Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej” I, (Melbourne), 1968–1970.
„Merkuriusz Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej” II, (Melbourne), 1991–1996.
„Myśl Polska” (Londyn), 1949.
„Orlęta. Miesięcznik Polaków z Ziemi Lwowskiej” (Chicago), 1955–1956.
„Sprawozdanie: Samborzanie w Wielkiej Brytanii” (Londyn), 1992–2002.

Publicystyka

- Cat-Mackiewicz S., *Chciałbym przekrzyczeć kurtynę żelazną. „Lwów i Wilno” 1946–1950*, oprac. J. Sadkiewicz, Kraków 2016.
- Wańkiewicz M., *Klub Trzeciego miejsca. Kundlizm. Dzieje rodziny Korzeniewskich*, Warszawa 1991.

Opracowania

- Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, oprac. J. Kowalik, t. 1–4, Lublin 1976.
- Bibliografia czasopism polskich wydawanych poza granicami kraju od września 1939 r.*, oprac. J. Kowalik, t. 5, Lublin 1988.
- Chwastyk-Kowalczyk J., *Londyński „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” w latach 1944–1989. Gazeta codzienna jako środek przekazów kulturowych*, Kielce 2008.
- Gotowiecki P., *Między realizmem a nostalgią. Myśl polityczna emigracyjnych środowisk kresowych (1939–1991)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2(30).
- Gotowiecki P., *O Polskę z Wilnem i Lwowem. Związek Ziem Północno-Wschodnich (1942–1955)*, Warszawa 2012.
- Habielski R., *Stan badań nad prasą i rozgłościami emigracyjnymi. Postulaty badawcze*, [w:] *Emigracja polityczna 1939–1990. Stan badań*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2016.
- Jaruzelski J., *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966. Wilno – Londyn – Warszawa*, Warszawa 1994.
- Kolasa W.M., *Przegląd współczesnych czasopism kresowych*, [w:] *Kraków – Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 4, red. J. Jarowiecki, Kraków 1999.
- Kowalik J., *Czasopiśmiennictwo*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, red. T. Terlecki, Londyn 1965.
- Lewandowska S., *Prasa polskiej emigracji wojennej 1939–1945*, Warszawa 1993.
- Siomkajło A., *Dyskretny urok cenzury emigracyjnej*, [w:] *I Kongres Polskich Towarzystw Naukowych na Obczyźnie. 4–7 września 2008 r.*, Kraków 2010.
- Świdarska H., *Z dziejów polskiej prasy w Anglii. Formowanie się polskiej prasy emigracyjnej 1946–1947*, „Zeszyty Historyczne” 1999, z. 128.
- Wojtacki M., *„Słowo” Stanisława Cata-Mackiewicza. Dziennik konserwatystów wileńskich w latach 1922–1939*, Toruń 2009.
- Wójtowicz P., *Biuletyn Związków Ziem Wschodnich RP*, [w:] *Z dziejów polskiej prasy na Obczyźnie (od września 1939 roku do współczesności)*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2002.